

Társadalmi és gazdasági változások Japánban a
XX. század folyamán,
különös tekintettel a gazdaság új kibontakozására a
II. világháború után

LPLLA

Előszó

Témaválasztásom környezetemnek köszönhető, melyben először találkoztam a „japán csoda” fogalmával, és amely elindított azon a kutatási pályán, melynek köszönhetően ez a dolgozat megszületett. Amikor először hallottam erről a jelenségről – gimnáziumi éveim alatt – magam sem hittem volna, hogy később egy ilyen terjedelmes munkát fogok készíteni belőle, azonban, hogy Lao-ce szavaival éljek, rájöttem, hogy minél többet tudok, annál kevesebbet értek. Ez pedig még több kutatást eredményezett.

Dolgozatom keretein belül igyekszem az olyan, Japánban lefolyt főbb eseményeket kiemelni és ismertetni, melyek segítségével sikerülhet a szigetország II. világháború utáni gazdasági fejlődésének elemeit úgy vázolni, hogy azok minél jobban érthetőek legyenek. Ennek érdekében kritikusan álltam hozzá magához a „japán csoda” fogalmához. Abból kiindulva, hogy az ember mit is tekint csodának, vajon ennek a fogalomnak mennyi legitimitása van. Vagy ez is csak a kelet túlmisztifikálásának egyik formája?

Tartalom

Japán a XX. század hajnalán	1
Orosz-japán háború.....	1
Japán és az I. világháború	2
A gazdaság állapota	4
Japán szükségletek és a gyarmati fejlődés.....	8
Cukorimport forrás	9
A gyarmati földművelés	9
Ipari nyersanyagforrások	10
Befektetés a humán tőkébe	11
Eddigiek rövid összefoglalása	12
A japán fasizmus és a II. világháború	14
Mandzsukuo mint a vidék problémájának megoldása.....	17
Előkészületek II. világháború előtt	19
Pearl Harbor, hódítások és a gazdaság	20
Bukás, feltétel nélküli megadás	22
A gazdasági helyzet és rendelkezések a fegyverletétel után (1945-1950)	26
A zaibatsuk feloszlásának kísérlete	26
Infláció kibontakozása	27
Külön békeszerződés mint indítóakkord	28
Az állam gazdasági intézkedései	29
A nagy expanzió-aranykorszak.....	29
Az új szakasz	31
Főbb iparágak fejlődése	32
Rövid kitekintés a következő évekre, zárszó	34
Bibliográfia.....	35
Fő forrásmunkák	35
További szakirodalom	35
Ábrajegyzék.....	36
Táblázatjegyzék	36

Japán a XX. század hajnalán

Japán a XX. század elején egy olyan 45 millió lakosú ország, mely fejlett ipari kapacitással rendelkezik. Azonban a szűk belső piac miatt és amiatt, hogy a természet igen szűkmarkúan bánt el a japán szigetek létrejöttékor, az ország szegény energiahordozókban, a további fejlesztéssel nehézkesen halad. Annak ellenére, hogy a *Tokugawa éra* öröksége sok pozitívummal¹ büszkélkedhet, a több mint 250 éves elszigeteltség mégis érezteti magát (Takatoshi 1992:18.). Ekkora már lezajlott a világ felosztása az imperialista országok között, és ebből Japán bizony kimaradt. Ezt a gondot Japán a világ újrafelosztásával szeretné megoldani, hogy aztán a megszerzett gyarmatokkal tovább növelhesse kapacitásait.

Orosz-japán háború

A szigetország terjeszkedésének első lépéseként a cári Oroszországgal szeretett volna megküzdeni Koreáért és Mandzsúriáért. Eközben Anglia is féltékenyen figyeli Oroszország távol-keleti terjeszkedését, ezért 1902-ben meg is születik az *angol-japán katonai szerződés*, meg lényegében az oroszok ellen irányul.

Habár Oroszország nagy engedményeket tesz Japánnak Koreával kapcsolatban, a mandzsúriai osztozkodásról hallani sem akar. Így a japán flotta 1904. február 9-én, hadüzenet nélkül, támadást indít a Port Arthurban² állomásozó orosz tengerészeti erőkre. A háború japán győzelemmel ért véget 1905-ben, 700 000 embert veszítve a háborúban. Ezzel a győzelemmel Japán megmutatta az európai nagyhatalmaknak, hogy képes legyőzni bármelyiküket. Azonban a fiatal imperialista Japán gazdaságát a háború szinte a bukás szélére taszította³. A háború utáni békekonferenciák azonban kedvezően folytak számára, hiszen a béketárgyalások során a mohó japán igénye szerint szabták a feltételeket. Többek között a koreai érdekszféra felosztásáról szóló 1896-os szöuli szerződést⁴ érvénytelennek nyilvánították, Oroszország lemondott minden jogáról Koreában⁵. Japán megkapta a Liaotung-félszigetet, ezzel együtt Port

¹ Magas iskolázottsági arány (1868 körül ez az arány a férfiaknál 43%, nőknél 10%. Érdekes megjegyezni, hogy ez magasabb, mint néhány fejlődő országban az 1960-as években), felhalmozott tőke, fejlett technológiájú földművelés, infrastruktúra (főutak kiépítettsége, öntözőrendszer).

² Liaotung-félszigeten (Kína) elhelyezkedő kikötő és erődítmény város, a Sárga-tenger partjánál.

³ Az Angliától vásárolt hadfelszerelések árát súlyos adókból fizették, romlott a közellátás, a gazdasági élet megrendült.

⁴ Japán-orosz megállapodás, melyben Japán névlegesen elismeri Korea függetlenségét.

⁵ Ezzel létre jött a japán protektorátusi rendszer Koreában, 1910-től pedig már mint japán gyarmat kezd el létezni.

Arthurt is, valamint magáénak tudhatta Szahalin-sziget déli felét⁶. A mandzsúriai vasútra vonatkozó orosz jogok Japánra szálltak át. Sőt, Oroszországnak még saját felségterületéből is át kellett engednie egy darabkát. (Szekeres 1970:25-26.)

Bíró Klára könyvében fel is tüntet egy olyan idézetet, amely az első magyar nyelvű japán kiadványból⁷ való, és a századforduló utáni állapotokat, és az ezt megelőző fejlődést volt hivatott bemutatni. Bíró szerint maga a kiadvány „nagyvonalúan elhanyagolja” a megszerzett területek gazdasági jelentőségét.

Az ismeretlenből egyszerre a dicsőség és a hírnév koszorújával övezetten jelenik meg előttünk; a tudományban, az irodalomban és művészetben elért sikerei a művelt nemzetek sorába helyezik őt; a hadviselésben győzhetetlen ellenfélnek mutatkozik; iparát, kereskedelmét úgyszólván a *semmiből teremti meg* (Bíró 1967:58.)⁸.

Japán és az I. világháború

Japán 1914-ben az antant oldalán lépett be a háborúba, melynek során a csendes-óceáni és indiai-óceáni hadszínterek biztosításában játszott fontos szerepet. Japán okosan kihasználva a hadiállapotokat, a háborút felhasználta hatalmának megerősítésére Kínában: 1914. augusztus 15-én Yamagata Aritomo, az akkori japán honvédelmi kar vezetője ultimátumot küldött Berlinnek. Felszólította a németek, hogy mondjanak le Kiaochow-ról⁹, kínai kikötővárosról, valamint a többi csendes-óceáni német gyarmatról. Mivel a németek nem reagáltak, japán megindította támadását 1914. augusztus 23-án. Szeptember 2-án a japán sereg Shandong-félszigetére érkezett, majd délre nyomult, ahol megkezdte Kiaochow ostromát, melyet 1914. november 7-én el is foglalt. Később megszerezte Veihaiveit a kínai szárazföldön és a Mariana-szigeteket.

A következő hónapokban Japán még számos küldetést hajtott végre az Antant nevében. Például egy japán hadi egység akadályozta meg az indiai csapatok lázadást Szingapúrban. A háború során Japán 2000 embert vesztett el hadicselekmények miatt, miközben a háború példátlan fellendüléshez segítette a japán kapitalizmust. A háború végére a vállalatok száma 4500-zal növekedett, a munkásoké pedig közel félmillióval gyarapodott. Azonban a munkások

⁶ Port Arthur stratégiai volt fontos, Szahalin-sziget pedig gazdag volt vasércben, szénben, halászatilag és erdészetileg pedig kiváló terület.

⁷ Japán közigazgatása. (Budapesti japán konzulátus kiadványa).

⁸ Idézve innen: Japán közigazgatás. Budapest, 1910. 41. old.

⁹ A Sárga-tengernél elhelyezkedő Shandong-félszigetének kikötővárosa.

helyzetén korántsem volt fényes. Névleges bérük 50%-kal emelkedett, azonban a megélhetési költségek 120%-kal növekedtek, így a reálbér 32%-ot csökkent. (Szekeres 1970:35.)

Ez az állapot természetesen a munkások körében elégedetlenséget szült, 1915-ben 64 sztrájk zajlott le, míg 1918-ban már 417 (Szekeres 1970:36.). Ehhez az időszakhoz tartoznak a „rizslázadások” is, amikor is a spekulánsok (olyan emberek, akik tartottak attól, hogy Japán meg fogja támadni a szovjet szibériai területeket) által felhalmozott rizskészletet nők szétosztogatták¹⁰. Ez a mozgalom rövid időn belül az egész országra kiterjedt.

A világháború utáni élelmiszerhiány ellen a japán gyarmati kormány Koreában elindította a „rizs-bővítési” program sorozatát a mezőgazdasági termelés (főleg a rizs) növekedésének érdekében, ezzel is újra kiszipolyozva egyik gyarmatának egy iparágát. A cél 118%-os növekedés volt, alapévként pedig az 1916-os évet tekintették. A terv eredményei figyelemre méltóak voltak. 1915 és 1936 között a mezőgazdasági termelés értéke, konstans árakon több mint duplájára nőtt. A rizstermelés közel 50%-al emelkedett. (King 1975:15.)

1. táblázat: Koreai rizstermesztés és export

Évek	Rizstermék mennyisége, sukban kifejezve	Rizstermék exportja
1915-1919	100	100
1920-1924	106	167
1924-1929	109	286
1930-1934	126	375
1935-1939	150	279

Forrás: King, Betty L.: „Japanese Colonialism and Korean Economic Development 1910-1945”. in: *Asian Studies*. 1975. 13:3. 13. old.

A táblázatból jól látható, hogy az export, melynek nagy része természetesen Japánba került, túlszárnyalta a rizstermesztés mennyiségét. A logikus magyarázat erre az, hogy az export a koreai rizsfogyasztás kárára ment. Rizs helyettesítésére olcsóbb és durvább magvakat importáltak Mandzsúriából (King 1975:16.). 1915 és 1919 között az átlagos koreai

¹⁰ A felhalmozás miatt egyébként az eredetileg is magas ár még tovább növekedett. 1917-ben 1,8 liter rizs ára 12 szen, 1918 júliusában 37 szen volt. Amint a szibériai háború lehetősége hírré kapott, és a spekulánsok elkezdtek felvásárolni a rizst, augusztus 1-től 9-ig az ár 38 szentről 53 szentre ugrott. (Szekeres 1970:36.).

rizsfogyasztás 0.707 suk volt, míg a japán 1.14. Ez a szám Koreában 1931-re már csak 0.52 volt (King 1975:16.).

A gazdaság állapota

A koreai protektorátusi rendszer, majd később a háború során megszerzett német gyarmati területekről származó hadizsákmányok még jobban meggyorsították a japán imperializmus fejlődését. Az 1905-1909 között eltelt közel öt évben a japán ipar termelése 43,75%-al nőtt (ugyanekkor a növekedés világátlagos 18% volt). Az országban ekkor még a szövő-fonó iparnak volt a legnagyobb jelentősége. (Bíró 1967:58.)

2. táblázat: Gyáripari termelés alakulása a II. világháború előtt

Évek	Japán	USA	Anglia	Világ
1901-1905	48	66	77	67
1906-1910	64	79	83	80
1911-1913	93	92	93	94
1921-1925	205	129	76	103
1926-1930	297	160	92	139
1931-1935	410	118	92	128
1936-1938	631	167	122	185

Forrás: Bíró Klára: *Japán a második világháború után*. Budapest 1967. 60. old.

A kiemelt, 1931-től 1935-ig tartó periódus több szempontból is fontos. A nagy gazdasági világválság 1929-ben kitört, és egészen 1933-ig tartott. Annak ellenére, hogy természetesen Japánra is nagy csapást mért a válság, a gyáripari termelés továbbra is kirívóan nagy növekedést mutat. Takatoshi (1992:14.) szerint ennek több oka is volt. Először is, az 1929-es év nem a csúcsa¹¹ volt az arra az időszakra eső üzleti ciklusnak. Másodszor is, Korekiyo Takahashi¹² egy erősen expanzív költségvetési (fiskális) politikát¹³ folytatott. Harmadik ok a jen leértékelődése az aranystandard elhagyása (1931) után, mely hozzásegítette a japán export értékét ahhoz, hogy

¹¹ A csúcs a legmagasabb pont a gazdasági bővülés (expansion) vége és a gazdasági összehúzódás (contraction) kezdete között, egy üzleti cikluson belül.

¹² Japán pénzügyminiszter

¹³ „Expanszív fiskális politika megvalósításakor a kormányzat csökkenti az adókat és/vagy növeli a kormányzati vásárlásokat-az államadóság terhére.” (ezzel hatva a gazdaságra). Idézve: Orbán Viktor 2011. *A fiskális és monetáris gazdaságpolitikai eszközök hatékonysága a konjunktúragazdaságok aspektusában*. (Szakdolgozat, Budapesti Gazdasági Főiskola).

újra elérje az 1920-as évek csúcserőit¹⁴. Negyedik ok pedig a katonai kiadások nagymértékű növekedése.

Tehát a táblázatból jól látható, hogy maga a gyáripari termelés a kedvezőtlennek mondható állapotok ellenére is növekedni tudott, a felsorolt okok miatt. Nőtt a gazdasági világválság, a nagy erők pedig próbálták a saját gazdasági birodalmukat saját piacuk számára biztosítani. Ahogy növelték a vámok mértékét a nyugati hatalmak, Japán úgy növelte függőségét az ázsiai országoktól, ahová exportált, és ahonnan importált. Ez a függőség pedig épp kapóra jött Japán katonai terjeszkedéséhez. (Takatoshi 1992:14.)

Tanaka-memorandum: Az 1927-ben miniszterelnökké tett Tanaka Giichi által megálmodott és a császárnak benyújtott program a világ elfoglalásáról. „Hogy elfoglalhassuk Kínát, előbb meg kell hódítanunk Mandzsúriát és Mongóliát. Hogy meghódíthassuk a világot előbb meg kell hódítanunk Kínát. Ha meg tudjuk hódítani Kínát, minden más ázsiai ország, India és déltengeri országok is rettegni fognak tőlünk és megadják magukat nekünk. A világ akkor megérti, hogy Kelet-Ázsia a miénk, és nem meri majd kétségbe vonni a jogainkat [...] Ha birtokunkba vettük Kínai tartalékait, áttérünk India és a déltengeri országok meghódítására, utána Kis-Ázsia, Közép-Ázsia és végül Európa birtokba vételére”.

Hitelessége vitatott. (Szekeres 1970: 44.)

Mint már említettem, Japán által az I. világháborúban megszerzett Kínában levő és az Egyenlítőtől északra elterülő csendes-óceáni német gyarmatok különleges gazdasági előnyhöz jutatták a szigetországot. Az igazi nagyfalat azonban az 1932-ben megszerzett Mandzsúria volt, mellyel a szigetország nem csak a nyersanyagban gazdag területet tudhatta magáénak, hanem a vele járó kínai munkaerőt is. A megszerzett nyersanyagra kiépített nehézipari kapacitások pedig egészen 1945-ig segítették Japán gazdasági és katonai erejének növekedését. Több híres keletkutató úgy véli, hogy valójában a modern mandzsúriai feldolgozóipari mamutlétesítmények jutatták be Japánt a vezető ipari államok közé. (Bíró 1967:59.)

1933-ban Japánt kritika érte a Nemzetek Szövetsége részéről a kínai agresszió kapcsán. A kritikát nagy részben a Tanaka-memorandum tartalma váltotta ki, amit természetesen a kínai

¹⁴ A válság kitörésének évében, 1929-ben az export értéke 2149 millió jen volt. Ezt az értéket kevesebb, mint 5 év alatt sikerült újra elérnie Japánnak, amikor is 1934-ben az exportjának értéke elérte a 2172 millió jent. (Bíró 1967:62.).

kormány nyújtott be a Nemzetek Szövetségéhez. Érdekes, hogy többen is úgy gondolják, hogy maga Kína is hamisnak vélte a dokumentumot (Herren 2014:101). Többek között kritika hatásaként is, a szigetország kilépet a tanácsból, és elszigetelte magát a világpolitikától. 1937-ben pedig teljes körű háborút hirdet Kína ellen. (Takatoshi 1992:15.)

A Meiji-periódus végétől (1912) a Pekingnek átadott hadüzenetig Japán gazdaságát az iparosítás jellemzi (a tőkeshatalmak közül ő fejleszti gazdaságát a legdinamikusabban), s ez iparosítás még nagyobb mértékeket öltött a kínai agresszió előkészítésének periódusában, amikor a gazdaságot elkezdték *militarizálni*, mely folyamatot a következő táblázat jól szemléltet.

3. táblázat: A japán ipari termelés strukturális megoszlása (%)

	1921	1936	1937
Textilipar	50,4	37,9	35,2
Fémipar	6,2	9,7	10,6
Gép- és járműipar	13,8	18,3	20,5
Vegyipar	6,4	11,1	11,0
Egyéb iparág	23,2	23,0	22,7
Összesen	100	100	100

Forrás: Bíró Klára: *Japán a második világháború után*. Budapest 1967. 61.old.

A táblázat világosan bemutatja a militarizálás ipari folyamatát. Mint már korábban említettem, a 1900-as évek elején a szövő- és fonóiparon volt a legnagyobb hangsúly. Ennek az iparágaknak a jelentősége még 1921-ben is nagy, azonban már érezhető a militarizálásból adódó változás. Így a legtöbb hadiiparral összeköthető iparág is fejlődésnek indult.

Ezt a militarizálást az I. világháború után létrejövő *zaibatsuk*¹⁵ is nagy ütemben folytatták és támogatták, kölcsönökkal. A vezető zaibatsuk, a Mitsui-, a Mitsubishi-, a Sumimoto- és a Jasuda-családok tagjaiból alakult vállalatok kirívóan nagy nemzetgazdasági jelentőséggel bírtak: 1937-ben ellenőrzésük alá tartozott Japán nemzeti vagyonának 40%-a. Nemzetgazdasági jelentőségükön kívül politikai befolyásuk is nagy volt. (Bíró 1967:61). Az ország külkereskedelmi forgalmának közel felét ez időben 5 nagyvállalat bonyolította le. (Bíró 1967:62)

Japán iparfejlesztésének üteme és külkereskedelmének bővítése a tőkés hatalmak közül a legdinamikusabbnak bizonyult. Sikert ért el neki a Meiji-restaurációt követő időszakban a vezető

¹⁵ Szó szerint: „pénzügyi klikk”. A konszern japán megfelelője.

ipari hatalmai közé emelkedni. Ezt a sikert azonban csak az általa gyarmatosított területek kizsákmányolásával, és saját területeinek kiszipolyozásával tudta elérni.

Japán szükségletek és a gyarmati fejlődés

Munkám e része sokkal komplexebb leírást kívánna, viszont az egy külön dolgozatot igényelne, ezért csak azokat a részleteket ismertetem, melyek úgy érzem szükségesek annak megértéséhez, hogy milyen fontos szerepet játszottak a gyarmatok Japán korai gazdasági fejlődésében.

Tajvan annektálását Japánhoz nem előzte meg semmilyen hosszabb tervezgetés, hanem a Shimonoseki (1895)¹⁶ békekötés keretein belül került Japán karmai közé.

Az első japán-kínai háborút követő béketárgyalások során Ito Hirobuminak, akkori japán miniszterelnök, és Mutsu Minemitsunak¹⁷ sikerült úgy hatniuk a kínai kormányra, hogy az a Penghu-szigeteket és Tajvant is átengedje neki. 1895 májusában Japán létrehozta a tajvani főkormányzóságot, Sukenori Kabayama tengernagy pedig az első japán tajvani főkormányzóvá vált.

A Shimonoseki békeszerződés magában hordozta azt a lehetőséget a regisztrált tajvaniak számára, hogy 1897. május 8-ig vissza visszatérhetnek Kínába, állampolgárságukat pedig megtarthatják. Dönthettek a maradás (vagy épp a visszajövetel) mellett, ekkor viszont japán állampolgárrá válnak. Összesen több mint 6,400 ember, a lakosság körülbelül 23%-a döntött a szárazföldre való költözés mellett a két év alatt. (Rubinstein 1999:208)

Nagy lépés volt ez a korabeli Japánnak, hiszen végre ő is a gyarmati hatalmak soraiba emelkedhetett, azonban a praktikus haszon talán még fontosabb: a nagy és produktív sziget Japánnak nyersanyagot tud biztosítani, melyet az gazdaságának fellendítésére használhat, illetve új piacként működhet, ahol Japán értékesítheti áruait (Rubinstein 1999:203).

A fentiekkel egy időben fiatal imperialista Japán gyorsan ráeszmélt Korea gazdasági fontosságára is, ezért először Kínát próbálta meg eltüntetni az útból, az első kínai-japán (1894-1895) háború keretein belül. Néhány év múlva pedig ugyan ezen oknál fogva lefolyt a már említett orosz-japán háború (1904-1905).

Nem sokkal a háború kitörése után, 1904. május 31-én a japán kormány ki is hirdette azon ellentmondásos célját Koreával kapcsolatban, mely szerint Japán protektorátusi rendszer alá helyezésével kell megőrizni Korea függetlenségét és területi biztonságát (Myers – Peattie

¹⁶ Az első japán-kínai háborút (1894-1895) lezáró békekötés.

¹⁷ Akkori japán külügyminiszter.

1984:140). Természetesen ez nem egy önzetlen segítség volt, hiszen Japánnak Korea több dolgot is jelentett: új piacot áruinak értékesítéséhez (ahogyan Tajvan is), mezőgazdasági terményforrást (emlékezzünk csak vissza a „rizs-bővítési” programra), és egy területet ahová levezetheti a népfelesleget.

A protektorátus keretein belül céljuk volt még félsziget infrastrukturális és gazdasági fejlesztése is, az utóbbit leginkább Japán hasznára (Myers – Peattie 1984:141), noha a hatalmi erőket ennek ellenkezőjéről szerették volna meggyőzni terveikkel. Az orosz-japán háború végkimenetele, mint ahogyan ezt már az ennek szentelt alfejezetben már ecseteltem, először a protektorátusi rendszer 1905-ös évi bevezetése, majd Korea 1910-beni gyarmatosítása volt.

Cukorimport forrás

A Meiji-restaurációtól rohamosan növekvő mezőgazdasági terményexport növekedés ellenére Japán teljes exportja nem fedezte az iparosítás importkövetelményének árát, ezért az ország a gazdasági fejlődés korai éveiben komoly fizetésmérleg problémákkal küzdött. A Meiji periódus első 27 éve közül 22-ben Japán jelentősen több árut importált, mint exportált¹⁸. Annak érdekében, hogy konkrét ízelítőt kapjunk egy-egy gyarmati terület fontosságára, a következő példát szeretném ismertetni:

Tajvan annektálásával a szigetország megszerezte első olyan területét, mely éghajlatilag alkalmas cukornádtermesztésre. Ennek jelentősége abból az adatból szűrhető le, mely szerint 1896 és 1904 közötti periódusban évente körülbelül 22 millió jent költött a külkereskedelmi keresetéből cukor importra. Ez az összeg ezen időszak deficitjének 50%-át tette ki. Ezért Japán, hogy egyenlítsen a fizetésmérlegén, a külföldi cukrot magas behozatali adóval terhelte, a tajvani cukornádtermesztést pedig nagymértékben előmozdította. (Myers – Peattie 1984:348)

A gyarmati földművelés

A Meiji periódus alatt a mezőgazdaság munkaerővel támogatta az ipari növekedést. Amikor Japán megkezdte a modernizációt képes volt a mezőgazdasági termelést növelni, kihasználva a belső növekedési lehetőségeket (jobb magvak, műtrágyák intenzív használata, jobb földművelési technikák). Ezekkel a módszerekkel képes volt azt a hiányt pótolni, mely a munkások ipari szektorba való áramlásával keletkezett.

¹⁸ Az 1896-1898-as évek átlaga szerint Japán importja 223 millió jent, míg exportja 139 millió jent volt (Bíró 1967:62).

Az 1910-es évekre ezek a lehetőségek kimerültek, a mezőgazdasági termelés növekedése pedig lassan visszaesett. 1987-1901 közötti átlag 2,38%-ról az 1901-1917 közötti átlag 1,91%-ra, majd a 1917-1931-es évek 0,44%-ára csökkent a mezőgazdasági termelési átlag. A népesség egyre nőtt, a növekvő egy főre jutó jövedelem pedig megnövelte a mezőgazdasági termékek iránti igényt, miközben maga a termelés akadozott. Ezek rövid távú következménye a már ismert „rizslázadás”, hirtelen áremelkedés és egyéb tüntetések voltak, míg hosszú távú következményként Japán nagyütemű modernizációjának lassítását kell megemlíteni

A problémára több megoldás is volt. Japán új ráfordításokkal támogathatná a hazai mezőgazdaságot (1), importálhatna élelmiszert az árak szinten tartásához (2), gyarmatairól rizst importálhatna (3). A szigetország az első két lehetőséget elvetette. A kutatási, fejlesztési ráfordítások sok pénzbe kerülnének, melyet az ipari szektortól kellene elvonni, és nem garantál a befektetés megtérülése sem. Az importálás a birodalmon kívül azért nem megfelelő, mert akkor Japánnak csökkenteni kellene a tőkejavak és ipari készletek importját. A harmadik megoldás volt a legkézenfekvőbb, hiszen Japán olyan fejlett mezőgazdasági technikával rendelkezett, melyet a gyarmatokra átültetve azok mezőgazdasági termelését gyorsan és látványosan megnövelné.

A harmadik megoldást választva szigetország meghatározta Korea és Tajvan gazdasági pozícióját a birodalmon belül, mint *Japán mezőgazdasági függelékei*. Olcsó rizst és egyéb mezőgazdasági terményt kellett biztosítaniuk (ezzel megakadályozva az ipari bérek rohamos emelkedését), míg piacként szolgáltak a japán gyártók számára. (Myers – Peattie 1948:350)

Ipari nyersanyagforrások

1930 után egy másik szakasz következett a gyarmati fejlesztésben, a mezőgazdaságihoz hasonlóan ez is Japánból indult. Az 1930-as éveket a japán katonai kalandozás, Mandzsúriára (1932) való birodalmi terjeszkedés, nyugaton a japán áruk elleni növekvő védővámrendszer, és a korábban már említett japán militarizáció jellemezte. Az új politikai és gazdasági környezet ösztökélte Japánt arra, hogy gazdaságát diverzifikálja, stratégiai nehéziparát pedig kibővítse. Japán gyarmati politikáját újfent módosította, annak érdekében, hogy az támogassa az ország iparosodását. Az új politika szorosabb integrációt várt el gyarmatokról Japánhoz.

Habár Japán továbbra is a birodalom részére termelt, azonban a gyarmati ipart is fejlődésre buzdította, részben azért, hogy az nyersanyaggal és ipari készletekkel lássa el Japán

nehéziparát, részben pedig azért, hogy könnyítsen a szigetország végletekig kihasznált feldolgozóiparán. (Myers – Peattie 1948:351)

Befektetés a humán tőkébe

A gazdaság nem működik jól, nem fejlődik írástudatlan, szakképzetlen és egészségtelen munkaerővel. Ezt a japán felsőbb vezetés is felismerte, ezért humán tőkébe való fektetés útján csökkentette a halálozási arányt és javított a gyarmati népek egészségügyi helyzetén. Az egészségügyi helyzet javulása magával hozott egy termelékenységi növekedést is. Például visszaszorult azoknak a személyeknek a száma, akik betegség miatt hiányoztak a munkából. Tajvan halálozási aránya¹⁹ 33-ról 19 per 1000 főre esett vissza 1905 és 1940 között, ez a szám Koreában pedig 35-ről 23-ra csökkent. Ez a csökkenés a jobb étrendnek, a modern egészségügyi szolgáltatások elérhetőbbé válásának, és a közegészségügy általános²⁰ javulásának tudható be.

Az oktatás rendszerben is haladás figyelhető meg, mégpedig leginkább az általános iskoláztatás terén. Míg Koreában 1910-ben a beiratkozott általános iskolások száma mindössze 20 ezer volt, addig ez szám 1920-ra már 90 ezer, 1937-ben pedig elérte a 901 ezret, és ez még mindig csak 17%-a az általános iskolás korú (5-17) gyerekeknek. Az oktatási program azonban Tajvanon volt a legsikeresebb, az általános iskolás korú (6-7) gyerekek egy harmada járt iskolába 1930 és 1931 között. Végül az egy harmad csaknem 71%-ra nőtt 1943 és 1944 között. A koreai és tajvani önkormányzatok évi kiadásainak egy negyedét és egy harmadát fordították az oktatásra. (Myers – Peattie 1948:353-354)

Noha az oktatásra költött pénz is a humán tőkébe való fektetés egyik fajtája, ennek hatása a gyarmati fejlődésre nem túlértékelendő, több ok miatt is. (1) Ahogy azt az előbb láthattuk, igazán magas iskoláztatási arányok az 1930-as évektől jelentek meg, így ezek az arányok csak a gyarmati időszak után tudták igazán kifejtetni a hatásukat a munka termelékenységre. (2) A gyarmati oktatási rendszer természete eredendően magában hordozta a diszkriminációt a gyarmati lakossággal szemben (Myers – Peattie 1948:354). A japán diákok lehetőségük volt például tovább tanulni, ezzel megbecsült és felelősségteljes munkát találva maguknak, ezt a lehetőséget azonban a japán hatóságok nem adták meg a gyarmati népnek (Yuh

¹⁹ 1000 lakosra jutó meghaltak száma egy évben.

²⁰ Megjegyzendő, hogy maga a gyarmati kormány által az egészségügybe fektetett összeg évente nem haladta meg a fél millió jent, ami pedig mindössze 1-1,5 százalékát jelentette a kormány teljes évi kiadásának. Ezek az összegek leginkább a városi területek fejlesztésére lettek felhasználva, ott ahol a legtöbb japán etnikumú ember élt. Azonban az igazgatási intézkedésekre és a közvetlen ellenőrzési szervekre, például rendőrségre, támaszkodva sikerült egészségesebb környezetet teremteni a gyarmatokon (Myers – Peattie 1948:353).

Eddigiek rövid összegzése

A map of East Asia and surrounding regions, highlighting Japanese territorial acquisitions between 1870 and 1920. The map includes labels for major landmasses like Outer Mongolia, Sinkiang, Tibet, China, Manchukuo, Korea, Japan, and various island groups such as Bonin Islands, Ryukyu Islands, and the Philippines. Red outlines and dates indicate specific acquisitions: 1870 (Sea of Okhotsk), 1874 (Bonin Islands), 1876 (Iwo Jima Volcano Islands), 1879 (Korea), 1887 (Mariana Islands), 1895 (Formosa/Taiwan), 1899 (Marshall Islands), 1900 (South China Sea area), 1905 (Japan's expansion in the Pacific), 1910 (Korea), 1911 (Manchukuo), 1913 (Peking), 1914 (Shandong Peninsula), 1915 (Twenty-One Demands), 1917 (German Spheres of Influence in the Pacific), 1918 (Sakhalin Island), 1919 (Paris Peace Conference), 1920 (Caucasus). The map also shows the Yellow Sea, East China Sea, Philippine Sea, and South China Sea. Major cities like Peking, Hankow, Shanghai, Tokyo, and Seoul are marked. The map is titled 'JAPANESE TERRITORIAL ACQUISITIONS' at the bottom right.

Japán megpróbálta a Meiji-restaurációt követő gazdasági fejlődésből szerzett tapasztalatait arra felhasználni, hogy Korea és Tajvan (és egyéb, ezen dolgozat keretein belül nem tárgyalt japán gyarmatok) gazdaságát fellendítse. Kezdetektől fogva nagy hangsúlyt fektetett a mezőgazdaság fejlesztésére és a logisztikai infrastruktúra létrehozására. Utakat,

12

vasútvonalakat, kikötőket, iskolákat és mezőgazdasági kutatóközpontokat építettek. (Myers – Peattie 1948:522). A japán gyarmati rendszer politikai és szociális hibái ellenére gazdasági szempontból a gyarmatosítás jelentős eredményeket ért el, a II. világháború után tapasztalt koreai és tajvani gazdasági fellendülés pedig a gyarmatosításhoz vezethető vissza. (Myers – Peattie 1948:524).

A japán fasizmus és a II. világháború

Az I. világháború utáni japán állapotokra munkám egy korábbi részében röviden már egyszer kitértem, de most szeretnék kicsit hosszabban kitérni rá, annak érdekében, hogy megismerhessük a fasizmus megjelenésének hátterét.

A háborús konjunktúra nyereségét egyértelműen a monopoltőke tudhatta magáénak, és nem állt szándékában azt megosztani a dolgozó tömegekkel, az általános életszínvonal visszaesett. Idővel, a háborús konjunktúra megszűnésével a konkurencia nélküli kivitel lehetőségei is megszűntek, ezért, ahogy Szekeres fogalmaz, a hirtelen nagyra nőtt japán gazdaság *remegő lábú óriásnak* bizonyult. A munkanélküliek száma pedig növekedésnek indult. A 20. század közepén hivatalosan 300 000 munkanélkülit tartottak számon, azonban nem számolták ide azokat, akik a munkanélküliség miatt visszatértek szülőfalujukba, vagy akik soha nem voltak állandó jelleggel foglalkoztatva. A valós szám igazából megközelítette a 2 milliót. A munkások bére pedig közel 20%-al maradt a létminimum alatt.

A parasztság helyzete is tovább romlott, 1913 és 1921 között a földtulajdonosok száma 1,75 millióról 1,669 millióra csökkent. A háború előtt a parasztok adóterhe 6,6 millió jent tett ki, ez az összeg 6 évvel később 75 millió jentre nőtt. A 20-as évek közepére a parasztok adóssága már 4 milliárd jent tett ki. Ezeket az állapotokat tetézte a föld magas ára, mely miatt a parasztok nem juthattak újabb művelhető területekhez, az örökösödésből kizárt parasztfiatalok pedig nem vásárolhattak maguknak földeket, emiatt sokuk napszámosként vagy bérlőként²² kezdett el dolgozni.

Egy átlagos japán paraszt jövedelmének 30-35%-át fizette be az állami adóba, ez és a bérleti díj elvitte jövedelmének tetemes részét, ezért a parasztoknak gyakran uzorakölcsönökhöz kellett folyamodniuk. Ezek együttesen arra kényszerítették a parasztokat, hogy földjeiket pihentetés nélkül, intenzíven műveljék meg. A megfelelő eredmény eléréséhez azonban trágyázásra is szükség volt, és lévén, hogy japán hagyományosan nem állattenyésztő ország, a trágyát vásárolniuk kellett a parasztoknak. Erre általánosan jövedelmük 8%-át fordították.

A parasztság eladósodása olyan mértéket öltött, hogy a parasztcsaládok kénytelenek voltak fiatalkorú gyerekeiket munkába küldeni. A 20-as évek végén a japán iparban,

²² A bérelt földként megmunkált területek idővel a művelés alatt álló területeknek csaknem felét tette ki.

közlekedésben, bányászatban, kereskedelemben dolgozók nők száma 1,6 millió volt²³, melynek több mint 40%-a 16 éven aluli volt.

Ilyen körülmények között a nyomorbetegség következtében elhunytak száma rohamosan nőtt, 1927-ben minden tízezer emberből 15 halt meg tuberkulózisban, ezzel a számmal a világ többi többé-kevésbé kapitalista országai közül a legrosszabb helyen állt. Japánban volt a legmagasabb a csecsemőhalandóság aránya is. Azonban a magas csecsemőhalandóság ellenére is nőtt a népesség száma, akik pedig évről évre kevesebb rizst tudtak vásárolni. (Szekeres 1970:41-44.)

Ilyen gazdasági és társadalmi háttér előtt jelent meg a japán uralkodó körökben a fasizmus, külpolitikában pedig a hódító imperialista magatartás.

1927-ben a Tanaka Giichi tábornok vált miniszterelnökké. Politikájának természetét a vitatott létezésű Tanaka-memorandum keretein belül korábban már megismertük. Hitelességétől függetlenül a memorandum jól összefoglalja a II. világháború befejezéséig tartó időszak japán külpolitikájának lényegét. Katonai agresszióval elfoglalni minél több területet. Ezzel el is érkeztünk a militarizálás periódusához, melyet a 6. oldalon már felvezettem, a 3. számú táblázattal pedig szemléltettem, de most röviden újra összefoglalom. Az iparszerkezet módosításához az állam részére a zaibatsuk nyújtottak hitelt. A hagyományosan nagy hangsúlyt kapó textilipar össztermelési jelentőségét visszafogták, míg a nehézipari-hadiipari üzemeket fejlesztették és újabb hadiipari üzemeket létesítettek. (Szekeres 1970:45.) A hódítások feltételeinek megteremtésének a nehezebb pontja a társadalmi-politikai feltételek voltak.

A császári fasizmus különféle módszerekkel söpörte le ellenfeleit a politikai színtérről, azokat, akik valamilyen módon szemben álltak, vagy nem értettek teljesen egyet a fasiszták céljaikkal. Szekeres így jellemzi a japán fasizmust:

A Japánban létrejött rendszer nem hasonlított a fasizmusra, hanem hamisítatlan fasizmus volt, amely a fináncsőke²⁴ legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább rétegeinek – élükön a fináncsőkes császárral – nyílt terrorista diktatúráját valósította meg, s még abban is követte az olasz és a német példát, hogy minden politikai párt feloszlásával A Trón Támogatóinak

²³ A dolgozók egyharmada.

²⁴ A fináncsőke az ipari- és a banktőke összeolvadásából keletkezik. A 19-20. század fordulóján, az imperializmus korában uralkodó tőketípus volt. Forrás: <http://ecopedia.hu/financsoke> (utoljára letöltve: 2014. december 08.).

Társasága²⁵ nevű fasiszta egyesülést tette meg az egyetlen legális politikai pártnak.²⁶ (Szekeres 1970:49)

Idővel egyre gyakoribbá váltak a politikai gyilkosságok is, az áldozatok pedig azon politikusok és közéleti személyiségek voltak, akik nem értettek egyet a totális fasizmussal. Az első áldozatok között volt Inoue Junnosuke pénzügyminiszter, akit 1932-ben gyilkolta meg a Vértestvérek Ligája nevű fasiszta szervezet egyik tagja. Inoue ellenezte a gazdasági élet militarizálást, és inkább az óvatosabb külpolitika híve volt. A meggyilkoltak között szerepelt még Inukai Tsuyoshi miniszterelnök is. Az ő meggyilkolását elrettentő példaként szánták azon politikusok számára, akik a valamivel higgadtabb, a császári hódító politikától eltérő, imperialista, de nem okvetlenül háborús politikát kívántak folytatni. A legnagyobb fasiszta fegyveres akcióra 1936-ban került sor. A többségi hatalmat ezúttal a Minseito pártnak sikerült megszereznie, a Seiyukai párttal szemben.

Seiyukai párt: 1900-ban Ito Hirobumi által létrehozott párt, melyet kormánypárti bürokraták és Kenseito, konzervatív párt, volt tagjai alkottak. Hara Takashi miniszterelnöksége alatt, 1918-tól élte fénykorát a párt. Miután Harát 1921-ben meggyilkolták, a párt vezetését a pénzügyminiszteri politikája miatt korábban már említett Takahashi Korekiyo vette át. 1924-ben egy jelentős csoport kiválásával (Seiyu Honto) a párt meggyengült, de 1925-ben Tanaka Giichi elnöksége alatt visszanyerte erejét. Ezzel egyidejűleg elkezdtek a pártot az agresszív külpolitikával, a fegyverkezés korlátozásának ellenzőjeként és a politikai baloldal elnyomójaként azonosítani. Az 1930-as évek közepétől a Seiyukainak kevés befolyása volt a politikai életben a belső viták és ellentétek miatt, míg végül 1940-től A Trón Támogatóinak Társasága pártba olvadt be.

A tagok liberálisnak vallották a Seiyukai pártot, de a mai definíciók szerint inkább tekinthető konzervatívnak. (Hunter 1984:194.)

²⁵ Taisei Yokusankai (the Imperial Rule Assistance Association). A Konoe-kormány (1940. július 22. – 1941. július 18.) 1940 júliusában feloszlott minden politikai pártot, majd októberben A Trón Támogatóinak Társasága nevű új csoportosulásba építette be őket. Kanoe tagadta, hogy politikai pártról lenne szó, ragaszkodott azon állításához, hogy ez a társaság mindössze egy nemzeti szervezet, mely a háborús helyzet kezelésére jött létre. Létrehozásának valódi oka azonban az olyan politikai pártok elnyomása, melyek nem támogatták az ország katonai politikáját. A parlament politikai pártok hiányában elvesztette értelmét. Forrás: Itoh Mayumi 2003. *The Hatoyama Dynasty: Japanese Political Leadership Through the Generations*. New York: Palgrave Macmillan. 67-68. oldal.

²⁶ Megj.: Mai napig vita tárgyát képezi, hogy Japán ezen ideológiáját helyes-e fasizmusnak nevezni. Nagyon sok hasonlóságot mutat az európai fasizmus jellegével és annak történetével, azonban a sok sajátos, japán jellegzetesség miatt vitatható az elnevezés. Munkám során én az egyszerűség kedvéért a fasizmus elnevezést használok, de fontosnak tartottam az imént leírtakat leszögezni.

Minseito párt: 1927 júniusában megalkotott párt, mely a Seiyu Honto és a Kenseikai egyesítésével jött létre. Idővel a Seiyukai fő politika ellenfelévé vált. A kiemelt fontosságúnak tekintette a liberális politika elvek követését és annak népszerűsítését. Ellenfelével szemben, a pártot inkább a városiak támogatták. Hatalomra jutott pártként, Hamaguchi miniszterelnöksége (1931) alatt a békés és békülékeny külpolitikát szorgalmazták. Később a pártot sok kritika érte gazdasági és külpolitikai lépéseik miatt. Az 1932-es választásokon rosszul szerepeltek, azonban az 1936 és 1937-es választásokra talpra álltak és jelentős számú helyet sikerült megszerezniük. Idővel a hadsereg vezetésével is halandó volt kompromisszumot kötni, annak ellenér, hogy annak politikáját korábban nyíltan ellenezte. 1940-ben a párt feloszlott. (Hunter 1984:131.)

1936. február 26-án főleg katonatisztek²⁷ álló fasiszta gárdák elfoglalták az éppen akkor felépült parlamenti épületet, megölték Takahashi pénzügyminisztert és még néhány más magas rangú politikust. Okada Keisuke miniszterelnök csak a véletlennek köszönhetette azt, hogy túlélte az akciót. Ezt a katonai puccskísérletet február 29-én sikerült a japán hatóságoknak levernie. (Szekeres 1970:50-51)

Eközben a japán reakció mindvégig a kommunistákban látta a veszélyt, emiatt 1933 és 1936 között 24 000 kommunistát és szimpatizánst tartóztattak le, a harmincas évekre pedig ez a szám 59 000-re emelkedett. (Szekeres 1970:51)

Mandzsukuo mint a vidék problémájának megoldása

Ilyen körülmények között kezdte el a japán imperializmus, a többévi militarizációs folyamat után, terjeszkedési terveinek megvalósítását.

1931-ben Kína észak-keleti területén zajló összecsapások híre először a sajtón keresztül terjedt el. Szeptember 19-én a Kvantung-hadsereg felrobbantott egy vasúti pályát majd támadást indított a kínai hadsereg fengtiani bázisa ellen. Mindez Japán vezető napilapjában, az Osaka Asahiban a következőképp jelent meg (Young 1999:57):

Felháborító és erőszakos cselekedet során a kínai katonák felrobbantották Beitaying (katonai bázis) észak-nyugati részén elhelyezkedő Mantetsu vágány egy szakaszát, majd megtámadták vasúti öreinket. Öreink azonnal viszonzták a tüzet majd mozgósították a tűzérseget Beitaying védelmére. Erőink jelenleg a rész elfoglalására törekednek. (Young 1999:58.)

²⁷ Japán Császári Hadsereg katonáinak fő célja a puccs során a császár valódi hatalmának visszaállítása volt, melyet a Showa-restauráció keretein belül kívántak megvalósítani.

Később a japán hadsereg újabb hadműveletekkel megszállta egész Mandzsúriát, majd „védnöksége” alatt 1932-ben létrehozta Mandzsukuot, élére pedig a mandzsu dinasztia utolsó tagját, Pu Jit állították. Őt császári címmel ruházták fel, az igazi hatalom azonban a Kvantung-hadsereg parancsnokának kezében összpontosult.

1932-1935 közötti szerény emigrációs projekt 1936-ra a bámulatos „Milliók Mandzsukuoba” programmá fejlődött, köszönve a szigetország szinte erőszakos reklámjának, mely a Mandzsúriába való áttelepülést hirdette a vidéki területeken. A kérdés az, hogy mi oka volt az államnak az áttelepülést támogatni. A válasz pedig a több tíz év alatt kialakult „vidék probléma” volt. E problémának egyik részéről már beszéltünk: egyre kevesebb földműves művelte saját földjét, míg a bérlők száma megsokasodott, a parasztság pedig eladósodott. Ezek mellett a Meiji-periódus kezdetétől fogva a kormány iparpolitikája és magánszektor iniciatívái a városi és az iparfejlesztést támogatták, az agrárszektorral szemben. Az *agráristák*²⁸ a kialakult állapotokra Mandzsúriában látták a megoldást. Az 1930-as évek elején lezajlott világválság pedig felgyorsította a fúziós folyamatot a mezőgazdasági és emigrációs mozgalom között, ezzel fenéklöketet adva annak a mozgalomnak, ami Mandzsúria gyarmatosítását olyan jelenséggé tette, mely tömegeket mozgatott meg. (Young 1999:321)

Az 1936-ban kihirdetett program azonban nem csak a parasztok problémájára jelentett megoldást, hanem több szempontból sok pozitívumot hordozott magában Japán számára. (1) Az emigrációs folyamat elősegítette Japánt az autarkia elérésében. A földművesek Mandzsúria földjén megtermelt javakkal nem csak saját magukat támogathatták, hanem az anyaországot és a Kvantung-hadsereget is. (2) A hadsereg számára az emigránsok honvédelmi támaszt is jelentettek, például a Szovjetunióval szemben, illetve szükségesek voltak a Dél-Mandzsúriai Vasútvonal védelmére is. Ezeken felül minél több japán élt Mandzsukuoban, annál biztosítottabb volt a „Yamato-faj” helye a többi ott élő nép között. Az 1930-ban Mandzsúriában élő japánok száma a 200 000-ről 1940-re 1 millióra emelkedett.²⁹

²⁸ Nohonshugisha (agrarianist). Az agrárizmus gyökerei egészen 1980-1900-ban keresendők, amikor a nohonshugi („a mezőgazdaságot megtenni a nemzet alapjának”, „mezőgazdaságot megtenni a társadalmi rend gyökerének”) idea először felmerült. A nihonshugushák olyan hagyományos faluközösséget szerettek volna létrehozni, mely egyensúlyozná a növekvő feszültséget az osztályok között a harmónia létrehozásával a közösségi érdek és önellátás-önsegítés között, s mindez pajzsként szolgálhatna a földművelés növekvő elüzletiesedése ellen. (Young 1999: 322.)

²⁹ Mori Takemaro: *Colonies and Countryside in Wartime Japan: Emigration to Manchuria*. Forrás: <http://www.japanfocus.org/-Mori-Takemaro/1810> (utoljára letöltve: 2014. december 20.)

Előkészületek II. világháború előtt

A fasiszta ideológiák németországi győzelme után nem meglepő, hogy elvbarátjával, Japánnal gyorsan megtalálták a közös hangot, s 1936 novemberében meg is kötötték az antikomintern paktumot, melyhez később Olaszország és Spanyolország is csatlakozott. A japán külügyminiszter szerint a paktum csupán a kommunizmus elleni harcot tűzte ki célul, a demokrácia ellenit nem. Eközben a Kínai agresszió kiszélesedett, szemmel látható volt, hogy Japán egész Kínát szeretné meghódítani. (Szekeres 1970:53)

Az 1939-es szovjet-német meg nem támadási szerződés létrejötte után a japán imperialisták figyelme a Szovjetunió távol-keleti területeiről³⁰ ismét az európai tőkés hatalmak ázsiai gyarmataira irányult. Az európai hadszíntéren 1940 tavaszán történtek miatt (Hollandia náci megszállás alá került, Franciaországra Németország katonai vereséget mért) a japánok elérkezettnek látták az időt, hogy elfoglalják az említett két ország természeti kincsekben gazdag ázsiai gyarmatait: Indonéziát és Francia Indokínát (Laosz, Kambodzsa és Vietnám). 1941-ben a japán háborús politika új irányt vett. Azt, hogy Japán előbb-utóbb belép a háborúba a fasiszták oldalán vitathatatlan volt, a kérdés az volt, hogy milyen irányba fogja első csapását mérni. Három lehetőség állt fenn: (1) támadás a Szovjetunió ellen, (2) támadás Nagy-Britannia ázsiai gyarmatai (Hongkong, Szingapúr, Malájföld, Burma, India) és Indonézia ellen, (3) támadás az Egyesült Államok csendes-óceáni támaszpontjai és a Fülöp-szigetek ellen. A Tanaka-memorandum mindhárom lehetőséget magában hordozta, és mindhárom lehetőségnek voltak támogatói a japán vezetői körökben. Végül a döntést az európai események segítették meghozni. (Szekeres 1970:54)

Németország az ekkorra már kidolgozott Barbarossa-tervben Japánnak nem szánt szerepet. Hitler és vezérkara úgy vélte, hogy egyedül is képesek legyőzni a Szovjetuniót, és egyébként sem szeretett volna osztozni a zsákmányon. Azonban Japán sem maradt szerep nélkül. A németek tudták, hogy ha Anglia az összeomlás szélére kerülne, ezt megelőzve az amerikaiak az európai hadszíntéren lépnének be a háborúba. E belépésnek megakadályozására, vagy legalábbis késleltetésére szeretett volna Németország Japánt felhasználni. Ennek érdekében a németek igyekeztek a japán-amerikai ellentéteket elmélyíteni.

³⁰ Mivel a szovjet és mongol csapatok vereséget mértek a japán hadsereg legerősebb egységeire Halhin-Golnál és a Hasszin-tónál 1938-ban és 1939-ben. Ezután a II. világháború végéig a japán militaristák óvakodtak egy újabb Szovjetunió elleni háború kirobbantásától. (Szekeres 1970:53-54)

Az amerikaiak valóban ilyen nemű tervekkel rendelkeztek, azonban azzal tisztában voltak, hogy a Japánnal való összecsapás elkerülhetetlen. Ennek dacára bíztak benne, hogy a Barbarossa-terv keretein belül meginduló Szovjetunió elleni német támadás hatására, a német-japán katonai együttműködés keretein belül a japánok is meg fogják támadni a szovjeteket. Az amerikaiak remélték, hogy az szovjet-japán háború legkésőbb 1941 telére kitör, és ezt meg is próbálták a maguk részéről elősegíteni. Mint az már ma ismeretes, még magát a Barbarossa-tervet is eljuttatták a szovjet kormányhoz. Sztálint erről a tervről saját hírszerzése is tájékoztatta, azonban továbbra is az volt a véleménye, hogy ez csupán angolszász provokációról van szó, mellyel az angolok és az amerikaiak szeretnék megsiettetni a szovjet-német háborút.

1941 márciusában Matsuoka japán külügyminiszter Németországba utazott, hogy aláírjon egy katonai egyezményt. Egyúttal érdeklődött Hitlerék Szovjetunióval kapcsolatos terveiről is. Hitler azonban a már ismertetett okoknál fogva tagadta a háború lehetőségét. Matsuoka hazafelé ezúttal nem az Egyesül Államokon, hanem a Szovjetunión keresztül ment, Moszkvában pedig megállt, ahol megkötötte a szovjetekkel 1941 áprilisában az öt évre szóló semlegességi egyezmény. Ennek híre az államokba is eljutott, azonban egészen addig, amíg a japánok nem indítottak támadást Pearl Harbor ellen nem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget.

Tehát végül megszületett a döntés a támadás irányáról. Miért döntöttek a japánok végül úgy, hogy az amerikaiakat fogják megtámadni? 1941 telére a szovjet hadszíntér állapota átalakultak, bebizonyosodott, hogy a Szovjetunió nem fog összeomlani a német támadásoktól. A tél beállta előtt még voltak Japánban olyan katonai körök, melyek szimpatizáltak a szovjetek megtámadásának tervével, azonban Sztálinéknak sikerült a németeket megállítani Moszkva előtt, ami után Tokióban is meghozták a döntést. (Szekeres 1970:54-57)

Pearl Harbor, hódítások és a gazdaság

Az amerikaiak még akkor sem hittek teljesen a japán támadásban, amikor meghallották a japán rádióban a „keleti szél”³¹ rejtjeles üzenetet. Ebből kifolyólag 1941. december 8-án a japán bombázó repülőgépeket nem is várta semmiféle léghárítási zárótűz. A japánok szerencsétlenségére azonban az amerikaiak ebben az időben a tengeri háborúzás fő ütőerejének a csatahajókat tekintették, ezért a támadás idején csak csatahajók állomásoztak a kikötőben. Ezzel szemben a japánok a tengeri hadviselés csatalovának a repülőgép-anyahajókat tekintették.

³¹ Az Egyesül Államok már hónapokkal korábban megfejtette az egy-egy időjárás-jelentésbe burkolt rejtjelezett üzenet jelentését. „Északi szél”- támadás a Szovjetunió ellen, „déli szél”- támadás az angol és a holland gyarmatok ellen, „keleti szél”- támadás az USA támaszpontok ellen. (Szekeres 1970:56)

Amikor Yamamoto japán admirális megtudta, hogy nincsenek repülőgép-anyahajók a kikötőben, kis ideig bizonytalankodott, hogy így is van-e értelme a támadásnak. Az így épségben maradt anyahajók később, bizonyítva a japán katonai doktrína helyességét, fontos szerepet játszottak a csendes-óceáni hadszíntéren. (Szekeres 1970:54-58)

1940-ben Japán már megszállta Francia-Indokínát, a Pearl Harbor-i támadás idején pedig Nagy-Britannia távol-keleti birtokain is rajtaütött. Így a hódításai csúcspontjában, 1942-re a szigetország elfoglalta Hongkongot, Burmát, a Fülöp-szigeteket, Indonéziát és több csendes-óceáni szigetet is. A hódítások eredményeként Japán gyarmatainak (Korea, Tajvan, az 1905-ben megszerzett Karafuto (Dél-Szahalin) és még számos sziget) és az általa megszállt területek nagysága 4,2-szer múlta felül az anyaországot.

2. ábra: A Japán Birodalom 1942-ben³²



A hódítók teljesen kihasználták az évek alatt megszerzett gyarmatok népét és nemzetgazdaságát a japán iparfejlesztések gyorsítására. Ezen felül a stratégiaiag fontos iparágak fejlesztésére helyezték a fő hangsúlyt. Ennek eredményeit a következő táblázatban láthatjuk. (Bíró 1967:65.)

³² Forrás: <http://www.historyplace.com/unitedstates/pacificwar/> (utoljára letöltve: 2014. december 20.)

4. táblázat: Japán ipari termelésének alakulása

	1934	1936	1937	1940	1943	1944
Teljes termelés	89,9	110,3	128,6	147,9	159,7	176,2
Bányászat és feldolgozó ipar együtt	89,8	110,5	129,7	148,8	160,1	178,8
Fémtermelés	84,5	113,7	130,8	170,1	243,4	220,3
Gépgyártás	84,9	115,8	147,8	208,7	315,3	463,3
Textilipar	98,5	101,4	114,2	86,0	37,0	21,1

Forrás: Bíró Klára: *Japán a második világháború után*. Budapest 1967. 66.old.

Az ipari termelés szerkezeti változása, mely még a kínai agresszió előkészületekor elkezdődött rögtön szembetűnő. A korábban élenjáró textilipar jelentősége és súlya lecsökkent, míg gépgyártás ugrásszerű növekedést mutat. Az anyaország acélgyártása évi 5,8 millió tonnáról 7,5 millió tonnára nőtt 1937 és 1943 között. A japán hadsereg érdekében a megszállt területeken (esetenként a szigetországban) található nyilvános épületek, hivatalok, egyetemek fűtőtesteit beolvasztották. A textilipari termelés visszafogásából leállított textilipari gépparkok is ilyen sorsra jutottak³³. Az így kiürült épületeket pedig legtöbbször hadifontosságú cikkek gyártására rendezték be, így volt lehetséges a például a gépgyártás figyelemreméltó növekedése.

A japán dolgozók és a leigázott népek kizsákmányolása, a területek erőforrásainak kiszipolyozása természetesen a fináncmágnások malmára hajtotta a vizet: az ő tiszta nyereségük 1933-hoz viszonyítva 1944-ben háromszorosára emelkedett, több mint 7 milliárd jenre rúgott. (Bíró 1967:66-67.)

Bukás, feltétel nélküli megadás

Japán kezdeti nagy és gyors sikerei után 1943 elejétől mindenhol defenzív hadviselésre kényszerült. Minél közelebb került a hadszíntér az anyaországhoz, a japán nép annál többet szenvedett. Hiroshima és Nagasaki után nem maradt más hátra, mint a feltétel nélküli megadás. 1945. szeptember 2-án a „Missouri” amerikai csatahajón a japán képviselők kénytelen voltak aláírni a feltétel nélküli fegyverletételről szóló okmányt. (Szekeres 1970:59). Ennek következménye a gyarmatbirodalom széthullása és a szigetország amerikai megszállása volt.

³³ Ezért például a pamutorsók száma a háború előtti 12,2 millióról 2,7 millióra esett vissza, a szövőgépeké pedig 363 000-ról 136 000-ra (G. C. Allen 1958:86.).

Ezzel együtt feloszlatták haderejét, flottáját, légierjét is. (Bíró 1967:68.). A háború során Japán elvesztette nemzetni vagyonának 25,64%-át, az emberveszteség meghaladta a 3 milliót, 3 millió lakás vált lakhatatlanná, az ipari berendezések 34,2%-a tönkrement, szigetország lévén fontos 4 408 000 tonnányi kereskedelmi hajóteréből 1 344 000 tonna maradt meg, az ázsiai szárazföldön letelepült 6,2 millió japánnak pedig haza kellett térnie. A háború következményeként pedig az amúgy is alacsony életszínvonal tovább csökkent, a dolgozók reálbére épp meghaladta az 1936. évi reálbérek 34%-át, ehhez még hozzájön a hirtelen munkanélkülivé vált emberek millió. (Szekeres 1970:50)

A fasizmussal szembenálló országok három egyezmény keretein belül voltaképp már a háború befejezése előtt meghatározták a Japánnal szemben alkalmazandó intézkedések irányvonalait. Ez a három egyezmény a következő volt:

Az 1943 december 1-én nyilvánosságra hozott *kairói konferencia nyilatkozata*³⁴: „A három Nagy Szövetséges avégből viseli ezt a háborút, hogy Japán agresszióját megfékezze és megtorolja [...] Céljuk, hogy Japánt megfosszák mindazoktól a csendes-óceáni szigetektől, amelyeket az 1914-es világháború kezdete óta birtokba vett vagy elfoglalt, és hogy mindazokat a területeket, amelyeket Japán Kínától elrabolt, úgymint Mandzsúriát, Formózáat és a Pescadores-szigeteket, visszaadják a Kínai Köztársaságnak [...] Ezeket a célkitűzéseket szem előtt tartva, a Három Szövetséges [...] rendületlenül folytatja a súlyos és kiterjedt hadműveleteket, hogy kikényszerítse Japán feltétel nélküli megadását.” (Bíró 1967:68.)³⁵

A következő Németország összeomlásának küszöbén, 1945. február 11-én megkötött *jaltai egyezmény volt*. Az értekezlet során az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Anglia megegyezett abban, hogy a német fegyverletételt követően a szovjetek hadba lépnek Japán ellen, a szövetségesek oldalán. Ezért cserébe a szovjetek a saját távol-keleti jogainak visszaállítását kérte. A jaltai egyezmény következő pontjai vonatkoztak japánra:

1. „Külső Mongóliában (a Mongol Népköztársaságban) a status quo-t fenn kell tartani.
2. Oroszország korábbi jogait, amelyeket az 1904. évi hitszegő japán támadás megsértett, helyre kell állítani, mégpedig:
 - a. Szakhalin déli részét, valamint az összes környező szigeteket vissza kell adni a Szovjetuniónak.

³⁴ Ezen a konferencián a Szovjetunió még nem vett részt az 1941-ben létrejött semlegességi egyezmény miatt. A szovjetek ezt az egyezményt csak a jaltai egyezmény aláírása után mondják fel.

³⁵ Idézve innen: Halmossy Dénes 1966. *Nemzetközi Szerződések 1918-1945*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 552-553. oldal.

- b. Dajren kereskedelmi kikötőjét, a Szovjetuniónak ebben a kikötőben fennálló különleges megóvása mellett a nemzetközivé kell tenni, továbbá vissza kell állítani a bérleti jogviszonyt Port-Arthurra és a Szovjetunió tengeri bázisára.
 - c. A kelet-kínai vasutat és a dél-mandzsúriai vasutat, amelyek kijáratokat biztosítanak Dajrenhez, egy megalakítandó szovjet-kínai vegyes társaság révén közösen kell üzemben tartani úgy, hogy a Szovjetunió különleges érdekeit megóvják és hogy Kína megtartsa teljes szuverenitását Mandzsúriában.
3. A Kurili-szigeteket a Szovjetunióhoz kell csatolni.” (Bíró 1967:69-70.)³⁶

A németek feletti teljes győzelem után az Egyesült Államok, Anglia és Kína a következő, *1945. július 26-ai potsdami értekezleten* felszólították Japánt a feltétel nélküli fegyverletételre, valamint meghatározták legyőzése után követendő politikai irányelveket: „Egyszer s mindenkorra ki kell küszöbölni azok hatalmát és befolyását, akik megtévesztették és félrevezették a japán népet, hogy a világ meghódítására vállalkozzék. Szilárd meggyőződésünk ugyanis, hogy a béke, biztonság és az igazságosság új rendjét lehetetlen megteremteni addig, amíg a felelőtlen militarizmust ki nem irtják a világból [...] A kairói nyilatkozatban foglalt feltételeket végre kell hajtani és Japán szuverenitását a Honshu, Hokkaido, Kyushu és Shikoku szigetekre, valamint a később meghatározandó kisebb szigetekre kell korlátozni [...] A japán fegyveres erők tagjai teljes lefegyverzésük után engedélyt fognak kapni az otthonukba való visszatérésre, hogy ott békés, produktív életet folytassanak [...] Szigorúan meg kell büntetni az összes háborús bűnösöket [...] A japán kormánynak el kell távolítania minden akadályt a japán nép demokratikus irányzatainak újjáéledése és megerősödése útjából [...] Japánnak engedélyezni fogják, hogy megtartsa azokat az iparágakat, amelyek gazdaságának fenntartásához szükségesek és az ésszerű jóvátételek természetbeni teljesítését lehetővé teszik, de nem azokat, amelyek a háborúra való fegyverkezését lehetővé tennék.” (Bíró 1967:70.)³⁷

Ennek értelmében létrehozták a Távol-Keleti Bizottságot és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsot. Az előbbi a Japánnal kapcsolatos politikai intézkedések kidolgozására, míg az utóbbit a Távol-Keleti Bizottság munkájának gyakorlati ellenőrzésére és segítésére hozták létre. Ennek értelmében székhelye Tokió volt. Tagjai a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Kína és Anglia voltak. Hatáskörébe tartozott még a megszállás helyi irányítás is, azonban ezt a feladatát a későbbiekben mindinkább nehezebben tudta ellátni, hiszen a szigetországban valójában az

³⁶ Idézve innen: Halmossy Dénes. i. m 607-608. oldal

³⁷ Idézve innen: Halmossy Dénes. i. m 669-647. oldal

Egyesült Államok volt az egyedül megszálló. Ebből kifolyólag Japánban az történt, amit a Pentagonban jónak láttak. (Bíró 1967:71.)

A gazdasági helyzet és rendelkezések a fegyverletétel után (1945-1950)

A háború befejezése után az amerikaiak végleg le akartak számolni távol-keleti konkurensükkal. A megszállást követően a japán kincstárból az ott talált nemesfém- és drágakőkészleteket elvitték, lefoglalták és elvitték az ipari nyersanyag jelentős mennyiségét, ezeken kívül még textiltermékeket és teát is. Később öncélú okoknál fogva a Szövetséges Hatalmak Főparancsnoksága (SZHF) bezáratta a fontos exportcikkeket gyártó gyárakat. (Bíró 1967:71.)

A zaibatsuk felosztatásának kísérlete

Az amerikai rendelkezések közül a legjelentősebbnek az „időleges trösztellenes” határozat és az agrárreformok bizonyultak. Az előbbi keretein belül 1945 novemberében a japán kormány kihirdette a négy vezető zaibatsu holdingtársaságának³⁸ felosztatását. Miért volt erre szükség a Potsdamban kitűzött demokratizálási folyamathoz? Ezeknek a konszerneknek a politikai és gazdasági befolyása a Meiji-restaurációtól a II. világháborúig vitathatatlan. Már 1937-ben a kezükben tartották Japán nemzeti vagyonának 40%-át, valamint olyan politikai pártokkal hozhatók kapcsolatban, mint a Seiyukai és Minseito párt³⁹. Ezeknél az okoknál fogva Japán történelmének közel 80 éve a zaibatsuk kénye-kedve szerint alakult. Így az ország demokratikus jövőjéhez a gazdaság dekartellizálását mind a japán demokratikus erők, mind a külföldi közvélemény fontosnak találta. (Bíró 1967:73.)

Nem csoda, hogy a háború lezárása után szinte rögtön megkezdődött a konszernek felosztatása, melynek végrehajtásához létrehozták a Holdingtársaságok Felszámolási Bizottságát (Holding Company Liquidation Commission). Tagjai japán bürokráták voltak, akik a megszállási hatóságokkal együtt munkálkodtak azon, hogy (1) az adott holdingtársaság részvényei a HFB-hez kerüljenek, az pedig a részvényeket új tulajdonosoknak adhassa el⁴⁰, (2) az adott zaibatsuhoz tartozó befolyásos családtagokat pedig a cégekből eltávolítsák. A japánok részéről azonban nem volt nagy az együttműködés. Miután megalakult az SZHF, öt hónapot

³⁸ Más néven *honsha*. Felszámolásra került a Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo és a Jasuda honsha.

³⁹ A Mitsui zaibatsu vezetői például pénzzel támogatták a Seiyukai pártot. Más esetekben a vezetők házasságkötések keretein belül próbáltak megerősíteni a konszern politikai befolyását. Csak, hogy egyet említsek: a Mitsubishi zaibatsu alapítójának, Yataro Iwasaka vejei között olyan embereket találunk, mint Takaaki Kato (miniszterelnök 1924 és 1926 között), Kijuro Shidehara (miniszterelnök 1945 és 1946 között) és Jushiro Kiuchi (a Kizuko-in (House of Peers) tagja). (Sasada 2013:34.)

⁴⁰ A részvények gyakran a nyilvános közönségnek lett eladva, licitálás alapján. (Hoshi – Kashyap 2001:70.)

kellett várni a HFB létrejöttére, majd újabb négy hónapot arra, hogy az elfogadja a taglistát. A japánok 1946 szeptemberében kezdték el összeírni a listát a feloszlátandó vállalatokról, azonban a lista nem került elfogadásra, arra hivatkozva, hogy túlságosan is limitált. A következő 12 hónap alatt a két félnek sikerült egy olyan listában megegyezni, mely 83 feloszlátandó vállalatot tartalmazott. Ebből a 83 csupán 30 került tényleges felszámolása, köztük a „nagy négy” is, a többi strukturális átszervezésre, holdingtársaság-szerű felépítésének átépítésére köteleztek. Noha a zaibatsu pénzüzetek teljesen érintetlenül maradtak⁴¹, a zaibatsu hagyományos, háború előtt szerkezete⁴² a múlté lett. (Hoshi – Kashyap 2001:68.). Az 1947 végén kiadott újabb, „a túlzott gazdasági hatalomkoncentráció korlátozására” hozott törvény, mely nagyobb hatáskört adott az HFB-nek, 325 mamutvállalatot kötelezett kisebbekre való felosztásra, végül azonban csak 18 esett át ezen a folyamaton. (Hoshi – Kashyap 2001:69-71.). Felmerülhet a kérdés, hogy miért volt az Egyesült Államok ilyen gyengekező a zaibatsukkal kapcsolatban. Az USA célja már a kezdetekben sem a zaibatsuk megsemmisítése, hanem Japán gyengítése és jobb tárgyalófélé tetele volt. Jó alkalom volt ez arra, hogy „bevásárolja magát” a japán gazdasági életbe. Az eddig bezárt nagytársaságok gyakran amerikai tőke segítségével indultak újra, miután kiderült, hogy „rájuk mégsem vonatkoznak a régebbi rendelkezésekben foglalt korlátozások”. (Bíró 1967:75-76.)

Az amerikai érdek és a világ eseményeinek alakulása miatt végül 1949-től az események új irányt vettek. A Csang Kai-sek rezsim előrelátható bukása és az 1950-re időzített koreai konfliktus kirobbanása a nyugati imperialista államoknak sürgőssé tette Japán erősítését, hiszen a szigetország volt az egyetlen távol-keleti szövetségesük, s egyben egyetlen stratégiai bázisuk is. A japánok korán felismerték a világpolitikai fordulatok lehetőségét, ezért szolgálatainak meg is kérte az árát. (Szekeres 1970:70-71). „A japán ipar amerikai pénzzel, de japán jelleggel és a japán tulajdonjogok teljes fenntartása mellett éledt újjá” (Szekeres 1970:70-71).

Infláció kibontakozása

A gazdaság támogatására juttatott összegek, a megszállási költségek, valamint a demobilizációs kiadások a növekvő államháztartási hiányban mutatkoztak meg. Ez a hiány fedezhető lett volna az exportokból befolyt összegekből, azonban a háborút követő években Japán kivétel lényegében nem létezett, ami igen súlyos károkat okozott az országnak, hiszen az importból

⁴¹ A zaibatsuk tulajdonában lévő nagybankok feloszlátásától „technikai nehézségekre” hivatkozva eltekintettek. (Bíró 1967:75.)

⁴² Holding-társaságok – leányvállalatok rétegei – családirészcsevény-tulajdonosság.

származó cikkekről sem mondhatott le. Egy évvel a háború befejezése után, 1946-ban, olyan nélkülözhetetlen cikkek, mint a szappan már 110-szer, a törülköző 176-szor, a gyufa 486-szor volt drágább, mint 1935-ben. Az infláció 1948-ban érte el csúcspontját, amikor az átlagos árszint 250-szerese volt a 1934-36-os évek árszintjének. Az megoldást az inflációra Joseph Dodge, washingtoni közgazdász 9 pontos stabilizációs programja jelentette, mellyel 1949-ben sikerült megfékezni az inflációt. (Bíró 1967:80.; Hoshi – Kashyap 2001:65.)

5. táblázat: Néhány főbb gazdasági mutató alakulása közvetlenül a II. háború után

	Az ipari termelés indexe (1934- 36=100)	Forgalomban levő pénzösszeg (milliárd jen)	Japán nemzeti jövedelme (milliárd jen)	Amerikai segély összege (milliárd jen)	Segély a nemzeti jövedelem %-ában
1946	30,7	94,8	305	21	6,0
1947	37,4	219,1	906	84	9,3
1948	54,6	355,3	2147	172	8,0

Forrás: Bíró Klára: *Japán a második világháború után*. Budapest 1967. 81.old.

Külön békeszerződés mint indítóakkord

Ezen szerződés megkötésére 1951-ben került sor, keretein belül Amerika felhatalmazta Japánt „az egyéni vagy kollektív önvédelemre” – utat nyitva a szigetország újra felfegyverkezése előtt, ezzel szembefordulva a potsdami irányelvekkel – és gondoskodott a maga számára egy belső erődről. A megállapodás ezen felül biztosítja Amerika számára azt a jogot, hogy Japán megszállását meghatározatlan időre fenntartsa. Így az eddig megszállás lényegében „félmegszállássá” alakult át, bár hivatalosan Japán függetlenné vált ismét. Ezzel egy időben megkötésre került a biztonsági egyezmény, mely szintúgy Tokió Washingtontól való függőségé hivatott jelképezni: „Japán felajánlja és az Amerikai Egyesült Államok elfogadja a jogot, hogy a békeszerződés és a jelen szerződés életbelépése után amerikai szárazföldi, légi és tengeri erők állomásozzanak Japánban és Japán körül”, „ezeket az erőket fel kell használni arra, hogy hozzájáruljanak [...] Japán biztonságához, külső fegyveres támadással szemben, ideértve a [...] támogatást [...] széles körű belső zendülések és zavargások leverésére”. A megállapodás 1952 áprilisában lépett érvénybe, mely után feloszlatták a Távol-Keleti Bizottságot és a Szövetséges Ellenőrző Tanácsot. (Bíró 1967:118-120.)

Az állam gazdasági intézkedései

A kormány gazdasági irányvonala nagy súlyt fektetett Japán nemzeti jövedelmének növelésére, úgy felhasználni az állami tartalékokat, a pénzeszközöket és a természeti forrásokat, hogy az a lehető legkisebb befektetéssel a legnagyobb eredményt hozza. Az ország adottságait tekintve célkitűzésük tengelyében a következők állnak:

- Az ipar és a mezőgazdaság arányos fejlődésének előmozdítása.
 - A pénz szilárdságának megőrzése.
 - A fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása
 - A társadalombiztosítás és szociális ellátás rendszerének tökéletesítése, kiterjesztése.
- (Bíró 1967:118-122.)

A koreai háborútól az 1973-as olajválságig Japán gazdasága elképesztő sebességgel nőtt, átlagosan évi 10%-al. (Hoshi – Kashyap 2001:94.) Ennek mikéntjére a válaszokat pedig a következő oldalakon fogom keresni.

A háború utáni gazdasági fejlődést alapvetően 3 korszakra bonthatjuk: 1945-1952-ig tartó korszak magában foglalta a gazdaság összeomlását, majd újjáépítését, az 1952-től 1959-ig tartó éveket a gazdaság megszilárdulásának periódusának szokás nevezni, a harmadik – 1959-től tartó – éveket az újjászervezés és a nagyarányú fejlesztés jellemezte. Bíró könyvében a nagy expanzió éveinek, melyet sokan csak a „japán csodaként” emlegetnek, az 1950-51 – 1960-62. pénzügyi évekre terjedően jelöli meg, melyet a következőkkel indokol:

Ez időben bontakozott ki erőteljesen a koreai boom és a különbéke szerződés előkészítése, majd megkötése nyomán az önálló japán gazdasági kezdeményezés kora. (Bíró 1967:123.)

A nagy expanzió-aranykorszak

1952-ben létrehozták a Gazdasági Tanács Hivatalát (Economic Council Agency), melynek feladata többek között hosszú távú gazdasági tervek és átfogó gazdaságpolitika létrehozása, a kortárs gazdaság elemzése volt. Ezzel egy időben létrehozták a Gazdasági Tanácsot (Economic Council), mely a hivatallal együtt működött. A tanácsnak kevesebb mint 15 tagja volt, s ezen közgazdászok gazdasági terveket nyújthattak be a miniszterelnöknek, véleményezhették a fontos gazdaságpolitikai lépéseket. 1955-ben a Gazdasági Tanács Hivatal egy erősebb szervezetté, a Gazdasági Tervezési Hivatallá (Economic Planning Agency) lett újrászervezve. (Ikeo 2000:154)

Az ezen évek alatt végbement jelentős és lendületes szerkezeti átalakulás az anyagi termelésben újra helyet biztosított Japánnak az ipari nagyhatalmak élvonalában. A koreai intervenció megindító hatását fontos kiemelni, hadicikkek gyártása, katonai szervizszolgálat (javítás, karbantartás stb.) széles körű rendelkezésekhez juttatta a japán vállalkozókat. A szigetország eközben rájött, hogy a korszerűtlenné vált ipari felszerelését fel kell újítani, mert jelenlegi állapotában nem képes megfelelő minőségű javakkal ellátni a világpiacot, de még saját népét sem. Ennek a helyzetnek a megszüntetése létkérdéssé vált egy olyan országban, mely gyarmatait elvesztve minden eddiginél jobban rászorult az importra⁴³, melyet azonban csak újfajta gyáripari cikkek eladásával fedezhetne. A japán vállalkozók az állam sokoldalú beruházási, adóztatási és törvényhozási segítségével törekedhettek az ipari berendezések és gyártási technológiák korszerűsítésére. A cél pedig a nemzetközileg is versenyképes termékek előállítása volt. Ezt Japán úgy érte el, hogy a szabadalmak és találmányok legnagyobb vásárlójává vált a fejlett tőkés országok között. Erre a főképp amerikai működő tőke megléte miatt volt lehetőségük. A *szabadalmak és találmányok* felhasználásával és a következőleg részletezett működő tőkével sikerült a gazdasági fejlődés lendületét felfokozni.

A külföldi tőkebeáramlás jelenségét már 1946-tól (emlékezzünk csak vissza a zaibatsuk felosztatásának kísérletére) megfigyelhetjük. 1952-ig az amerikai kölcsöntőke-import⁴⁴ volt előtérben, melyeket Japánba jutásuk után kulcsiparágakba fektették, ezzel pedig az amerikaiak fontos pozíciókat és alapvető áttekintést biztosítottak maguknak. Az ötvenes évek második felétől mindinkább aktívvá vált – a főleg amerikai – működőtőke-import szerepe Japánban. Ezen tőke beáramlását serkentette a hazainál jóval magasabb profitráta (mely az olcsó japán munkaerővel hozható kapcsolatba) és a biztonságérzet, hogy Japánban nem fenyeget az államosítás lehetősége.

A legfontosabb serkentő tényező közé kell még sorolni az *állami és magánbankokat*, melyek hitelnyújtási készsége kielégítette az ipari beruházások igényeinek döntő részét. Emellett a nagybankok a kincstár tudományos kutatás és fejlesztési munkáinak költségeinek nagy részét is magukra vállalták.

A feltételek közül azonban nem szabad azt sem kihagyni, hogy az évszázad közepén *sok jó szakember* volt Japánban. Az alacsony életszínvonalhoz és a kemény munkához szokott munkások, valamint a kiváló szakemberek nélkül nem lett volna lehetséges a modern gépek és felszerelések működtetése akkor sem, ha a beruházási pénzek rendelkezésre álltak volna.

⁴³ 1952-ben Japán exportja 1,273 millió dollár, míg importja 2,027 millió dollár volt. (Ikeo 2000:226)

⁴⁴ Például 1946-1952 között az amerikai segélyszállítmányok értéke körülbelül 2,5 milliárd dollár volt.

Japánban foglalkoztatottság növekedésének üteme meghaladta a fejlett iparú tőkésállamok többségét és jelentős falusi tömegek városba áramlásával járt együtt. Ez, a tartós gazdasági fellendülés valamint a reálbérek emelkedésének⁴⁵ együttese a belső piac nagymértékű bővülését eredményezték. Japán pedig 1955-re el érte a háború előtt gazdasági szintjét (Ikeo 2000:234).

A felsorolt tényezők az ötvenes évek elejétől egyre erőteljesebbé váló tőkekoncentráció és termelési centralizáció⁴⁶ jegyében érvényesültek. E centralizáció a műszaki fejlesztés társítva az olcsó bérű japán munkaerővel *a termelékenység növeléséhez* remek körülményeket teremtett. A japán áruk világpiaci versenyképességét pedig a termékek alacsony előállítási költsége is előnyösen befolyásolta. (Bíró 1967:125-128.)

Az új szakasz

A hozzávetőlegesen 1961-ben véget ért aranykorszakot új szakasz váltotta fel, a kormány által meghirdetett és méltán híres Nemzeti jövedelem megkésztetésének tervével párhuzamosan. (Az Ikeda-kormány által meghirdetett terv alapja egyébként egy híres japán közgazdász, Nakayama 1959-ben publikált Bér megkésztetés tervén alapszik (Ikeo 2000:213).

Az Ikeda-terv évi 7.5%-os GDP növekedést irányzott elő, azonban ez egy nagyon óvatos előrejelzésnek bizonyult, végül évi 9.3%-os növekedést valósított meg. Megvalósítása előtt többen lehetetlennek vélték az akkori GDP forrásainak ismeretében. Hogyan volt ez mégis lehetséges? 1971-re kivitelének 33%-a olyan termék volt, melyet az előző évtizedben egyáltalán nem exportált. 1967-re 1960-hoz képest Japán megkésztette GDP-jét, ezzel beteljesítve a tervet. (Katz 1998:122). Hisao Kanamori közgazdász 1968-ban így jellemezte ezt az időszakot:

Világpiaci kereslet szempontjából a Japán export összetétele, kezdetekkor, kedvezőtlen volt a növekedéshez [...] Ha ragaszkodott volna a hagyományos áruk kiviteléhez – stagnáló kereslet mellett – az export árakat súlyosan csökkenteni kellett volna, mely a külkereskedelmi cserearány romlásához⁴⁷ vezetett volna. Ez pedig „elnyomórító gazdasági növekedést”⁴⁸ eredményezhetett volna, melyet a hazai fejlesztés szószólói annyira féltek (Katz 1998:123)

⁴⁵ 1952-1962 között átlag évi 5%-al (Szekeres 1970:85.).

⁴⁶ „A termelésben már létrehozott termelőeszközök összevonásával és a meglévő termelőeszközök mind nagyobb egységekbe való összpontosításával valósul meg.” Forrás: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_1A_Book_18_Novenytermesztasi_agazati_ekonomia/ch02s06.html (utoljára letöltve: 2014. december 23.)

⁴⁷ Az import árak növekedése nagyobb, mint az export áraké.

⁴⁸ *Immiserizing growth*. Olyan növekedés, mely után az ország rosszabb gazdasági helyzetbe kerül át, mint amilyenben a növekedés előtt volt.

1964-1966 között többféle probléma is gazdasági probléma mutatkozott, mely szinte a legtöbb főbb iparában kapacitásfeleslegben mutatkozott meg. 1962 óta a csődök száma folyton nőtt. (Bíró 1967:128.). 1964-ben 4931, 1966-ban 6189 vállalat ment csődbe. Míg 1956-1960 között 2013 vállalati egyesülés ment végbe, addig a következő öt évben már 4061. Az első időszakban csupán 1 egyesülés vonatkozott 10 milliárd jenes nagyságú vállalatokra, a második időszakban azonban már 29 ilyen jellegű egyesülés volt. Ennek eredményeként ekkoriban a 100 legnagyobb vállalat tőkéje az egész japán tőke 39%-át jelentette. Japán egész ipari termelésének 51%-át az ország vállalatainak mindössze 0,6%-a állította elő. A gazdaság jelentős része visszakerült a zaibatsuk kezébe. Annyi különbséggel, hogy ezek már nem kizárólag családi vállalkozások. (Szekeres 1970:100-101).

A kedvezőtlen gazdasági légkör miatt számos ágazatban termeléskorlátozást vezettek be. Részvényárfolyamok stagnálása (sőt, esése) miatt az 1964. és 1965 éveket recessziós éveknél kell tekintenünk, annak ellenére, hogy az export eredményeként – Ikeda-tev – az ipari termelés továbbra is növekedett. A fogyasztói árak is gyorsan növekedtek, 1955-60-as periódusban évente átlagosan csak 1%-kal drágultak, 1960 után évente pedig már 6%-al.

Azonban köszönve Japán jelentős tartalékerőinek sikerült az ország termékeinek kelendőségét megtartani világviszonylatban, a feldolgozó ipar struktúra, valamint a gyártmányfejlesztés és technológia folyamatos és széles körű modernizálásával. Az 1966 tavaszától ismét fokozódó ütemű növekedés háttérében is ez állt. (Bíró 1967:128.)

Főbb iparágak fejlődése

1966-1967-ben az ipari termelés indexe a harmincas évekhez képest majdnem hétszeresére emelkedett, ez a fejlődés a tőkés országok között is kimagasló. A következő oldalon táblázatban mutatom be egy-egy iparág fejlődését.

6. táblázat: Japán ipari termelésének alakulása a II. világháború után

	1935	1950	1955	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Teljes ipari termelés	28,7	23,0	47,4	100	119,4	129,3	142,3	166,8	194,9
Vas- és acélipar	19,5	22,9	43,8	100	126,1	125,5	140,4	172,8	177,7
Gépipar	9,0	11,9	28,5	100	129,0	145,0	159,5	198,8	211,5
Vegyipar	22,9	20,8	49,5	100	113,8	130,0	152,7	178,9	208,0
Textilipar	70,0	26,4	62,0	100	107,9	113,5	122,5	136,9	147,1
Élelmiszer és italgyártás	57,5	33,5	77,4	100	108,2	117,2	121,0	127,8	134,4

Forrás: Bíró Klára: *Japán a második világháború után. Budapest 1967. 131.old.*

A vas- és acélipar növekedése a koreai háború idejétől észlelhető, s különösen 1955 után vált erőteljessé, annak ellenére, hogy az ehhez szükséges nyersanyag szinte teljes egészét Japán importból szerzi meg (1965-ben Japán Malayából, Indiából és egyéb országokból 39 tonna vasércet, az USA-ból 3,4 millió tonna hulladék vasat importált, valamint a kokszolható szénigény 70%-át is behozatalból fedezte). Japán acélipara 1955-1956 után már a külföld felé is nyit: 1957-ben már 1 millió tonna feletti mennyiséget, 1965-ben pedig 10 millió tonnát exportált (ezzel a világlistán harmadik helyre került a tőkésországok között acélexportban). Az iparág 1963-ban körülbelül 400 000 munkást foglalkoztatott, jelentő részük a hat nagy acélkorszerhez tartozó üzemekben dolgozott. (Bíró 1967:131-132.)

1950 és 1965 Japán gépipara között több mint tizenhatszorosára emelkedett, s ez az iparág 1965-ben már csak nem 29%-át adta az ország kivitelének. 1955-től szinte minden elképzelhető modern gépfajtát gyártanak. A gépipar szerkezetileg a nehézgépgyártás felé fordult el, ágazatainak termelési értéke az 1955-64-ig terjedő évtizedben 61,6 milliárd jenről 754,5 milliárd jenre növekedett. Az ekkor gyártott termékek már 10%-át exportálták, azonban még így sem volt elég nagy a belső kereslet, ezért az évi 20%-os exportot tűzték ki célul a gyártók, ami csak a gyártmányok nemzetközi versenyképességének, választékának és minőségének további javítása alapján volt lehetséges. Hajógyártásban ekkor világelső. (Bíró 1967:133-135.)

A vegyipar, köszönve a fejlesztéseknek, idővel az ország vezető iparágai közé került. Termelése 1950 és 1964 között több mint tízszeresére emelkedett. A hangsúly a gyártáson belül a műtrágya és az ipari szóda helyett a műanyagokra és más modern anyagokra került át. (Bíró 1967:140.)

A *textilipar* volt a II. világháború előtt a vezető iparág Japánban, azonban ez a háború után megváltozott, s jelentősége erősen csökkent. Csak 1956-ban érte el az 1934-1936-os évek szintjét, s azután is jóval kisebb ütemben fejlődik, mint a főbb iparágak többsége. A szintetikus szövetek térhódítása miatt a textilipar termelésében a selyemcikkék súlya süllyed. Az 1960-as évek vége felé így is világelső lett a műszál előállításában, mivel a japán kormány időben felismerte, hogy a műanyagok mekkora szerepet fognak játszani a gazdaságban. (Bíró 1967:142-143.)

Az *élelmiszeripar* és rokonágazatai 1950-re érték el újra azt a szintet, amelyet a háború előtt felmutattak. Egyes területek, mint a konzerv- és sörgyártás kivételesen gyorsan fejlődtek, míg egyes területeken kevésbé. Annak ellenére, hogy a vaj, a sajt és a hús termelése terén előrehaladások észlelhetők a múlthoz képest, még így sem éri el a vezető nyugati államok termelését (1968.). (Bíró 1967:146.)

Rövid kitekintés a következő évekre, zárszó

Noha dolgozatom keretein belül már nincs lehetőségem részletesen kitérni a következő évekre, azonban szeretném ezen évek egy-egy eseményét vázolni:

1972-re befejeződik a nagyütemű gazdasági növekedés fázisa, 1973-1974-ben pedig bekövetkezik az olaj-krízis, mely hatására Japánban az ára átlagosan 25%-al növekednek. 1975-ben visszatér a mérsékelt gazdasági növekedés (évi 5%). 1985-ben a Plaza Accord egyezmény lehetővé teszi a jen dollár elleni növekedését, mely megerősíti a gazdasági buborékot⁴⁹. 1990-ben a buborék kipukkadt, a részvény és telek árak meredek csökkenésnek indulnak. (Dunscorn 2014:16)

Az előszóban felvetettem annak lehetőségét, hogy talán indokolatlan ezt a gazdasági és az ezzel együtt járó társadalmi folyamatot csodának titulálni. Erről mindenki dönthet saját belátása szerint, azonban én úgy gondolom, hogy ha csak szófordulat is, akkor sem kellene egy megérthető és elmagyarázható jelenséget csodának nevezni, ezzel mintegy azon szakembereknek és munkások elvitatva a kemény munkáját, akiknek köszönhetően ez a folyamat végbe mehetett.

⁴⁹ „Olyan beruházások keltenek eufóriát, amelyeknek égbeszökő értékei fenntarthatatlanok.” Ilyen volt például az 1990-es évek informatikai dot.com buboréka vagy a több különböző vasútépítési buborék az 1920-as években. (Katz 1998:402)

Bibliográfia

Fő forrásmunkák

- Bíró Klára 1967. *Japán a második világháború után*. Budapest: Franklin Nyomda.
- Hoshi Takeo & Kashyap, Anil K. 2001. *Corporate Financing and Governance in Japan: The Road to the Future*. Cambridge: MIT press.
- Myers, Ramon Hawley & Peatti, Mark R. 1984. *The Japanese Colonial Empire*. Princetown: Princetown Universiti Press.
- Szekeres József 1970. *A japán csoda közelről*. Budapest: Kossuth könyvkiadó.
- Takatoshi Ito 1992. *The Japanese Economy*. Cambridge: MIT press.

További szakirodalom

- Choy Bong-youn 1971. *Korea: A history*. Tokió: Charles E. Tuttle Company, Inc.
- Dunscomb, Paul E. 2014. „Japan Since 1945.” in: *Key Issues In Asian Studies*. 15.
- G. C. Allen 1958. *Japan's Economic Recovery*. London: Oxford University Press.
- Herren, Madeleine 2014. *Networking the International System-Global Histories of International Organizations*. Svájc: Springer International Publishing.
- Hunter, Janet E. 1984: *Concise Dictionary of Modern Japanese History*. London: University of California Press.
- Ikeo Aiko 2000. *Japanese Economics and Economists Since 1945*. London: Routledge.
- Katz, Richard 1998. *Japan: The System That Soured: The Rise and Fall of the Japanese Economic Miracle*. New York: M.E Sharpe.
- King, Betty L. 1975. „Japanese Colonialism and Korean Economic Development 1910-1945”. in: *Asian Studies*.
- Rubinstein, Muray A. 1999. *Taiwan- A New History*. New York: M.E Sharpe.

- Sasada Hironori 2013. *The Evolution of the Japanese Development State: Institutions locked in by ideas*. Abington: Routledge.
- Young, Luise 1999. *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism*. London: University of California Press, Ltd.
- Yuh, Leighanne 2010. „Contradictions in Korean Colonial Education.” in: *International Journal of Korean History* 15/1 (2010).

Ábrajegyzék

1. ábra: A Japán Birodalom 1939-ig 12
2. ábra: A Japán Birodalom 1942-ben..... 21

Táblázatjegyzék

1. táblázat: Koreai rizstermesztés és export 3
2. táblázat: Gyáripari termelés alakulása a II. világháború előtt 4
4. táblázat: A japán ipari termelés strukturális megoszlása (%) 6
5. táblázat: Japán ipari termelésének alakulása 22
6. táblázat: Néhány főbb gazdasági mutató alakulása közvetlenül a II. háború után..... 28
7. táblázat: Japán ipari termelésének alakulása a II. világháború után 33